

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

10(19)
2010

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

LI
LEIDVYKLA

VILNIUS 2010

REDAKCINĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Vilniaus pedagoginis universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKCINĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Vytis Čiubrinskas)</i>	5
<i>Foreword (Vytis Čiubrinskas)</i>	8

Straipsniai / Articles

Auksuolė Čepaitienė

Giminystės idėja ir paveikslas: genealoginis mąstymas Lietuvoje	11
An Idea and a Picture of Kinship: Genealogical Thinking in Lithuania	35

Irma Šidiškienė

Internetiniai tekstai kaip vedybų tyrimo šaltinis	37
Internet Texts as a Source for Marriage Research	59

Thomas M. Wilson

Elites, Networks and the Anthropologies of Policy and Borders: Some Suggestions from Ireland	61
Elitas, socialiniai tinklai bei viešosios politikos ir paribio antropologijos: keletas pasiūlymų iš Airijos	75

Ida Harboe Knudsen

Keletas pasvarstymų apie žmogaus amžių, politiką ir politikus kaimo bendruomenėje, Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą	77
Some Reflections on Age, Politics and Politicians in a Rural Community after Lithuania's EU-entrance	90

Kristina Šliavaitė

Deindustrializacija, socialinis nesaugumas ir išgyvenimo strategijos posovietinėje erdvėje: Visagino atvejis	93
Deindustrialization, Social Insecurity and Strategies of Survival in the Post-Soviet Region: the Case of Visaginas	114

Tea Golob

The Meanings of "Home" and "Homeland" in Slovene Diasporic Communities	117
<i>Namų</i> ir <i>tėvynės</i> įprasminimas slovėnų diasporos bendruomenėse	135

Daiiva Repečkaitė

Rusakalbių izraeliečių kultūros apibrėžtys kasdienybėje: nuo rafinuotų manierų iki bendravimo kodų	139
Everyday Definitions of Culture by Russian-speaking Israelis: from Sophisticated Manners to Codes of Communication	160

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

Ramūnas Trimakas. Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė (<i>Veronika Gribauskaitė</i>)	163
Lietuviškojo identiteto trajektorijos. V. Čiubrinskas ir J. Kuznecovienė (sud.) (<i>Gediminas Lankauskas</i>)	166
Victor C. de Munck. Kultūros tyrimai: patirtis ir apibendrinimai (<i>Auksuolė Čepaitienė</i>)	168
Pirmieji lietuviai Teksase. The first Lithuanians in Texas: parodos katalogas / exhibition catalog. V. Čiubrinskas ir J. Genys (sud.) (<i>Skaidrė Urbonienė</i>)	171
Nijolė Marcinkevičienė. Metai už stalo. Kalendorinių švenčių ir sezoniniai valgiai (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	177
Darius Staliūnas. Making Russians. Meaning and Practice of Russification in Lithuania and Belarus after 1863 (<i>Remigijus Civinskas</i>)	181

Konferencijos / Conferences

Tarptautinė konferencija „Identiteto politika antropologiniu požiūriu“ Klaipėdos universitete (<i>Rimantas Sliužinskas</i>)	186
Rusijos etnografų ir antropologų kongresas Orenburge (<i>Jonas Mardosa</i>)	192

Sukaktys

Profesorei Pranei Dundulienei 100 metų (<i>Žilvytis Šaknys</i>)	195
Jubiliatė Janina Genovaitė Laniauskaitė-Morkūnienė (<i>Irena Regina Merkienė</i>)	197

Recenzijos ir apžvalgos

Ramūnas T r i m a k a s. **Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė.** Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008. 215 p.

Ramūno Trimako monografija „Lietuvių liaudies medicina: etnografiniai ir folkloristiniai aspektai. XIX amžiaus pabaiga – XX amžiaus pirmoji pusė“ parengta autoriaus daktaro disertacijos pagrindu. Šis darbas priklauso tarpdisciplininių tyrimų sričiai ir jau pats pavadinimas leidžia nuspėti, jog autorius į liaudies mediciną žvelgia tiek iš etnologo, tiek iš tautosakininko pozicijų. Jungdamas dvi artimas mokslo šakas, Ramūnas Trimakas savo monografijoje nagrinėja sakytinę tautosaką ir etnografinius duomenis. Tokia įvairi medžiaga kaip stebuklinės pasakos, sakmės, patarlės bei liaudies medicinos žinios, papročiai ir tikėjimai, anot autoriaus, priklauso tai pačiai tradicinės kultūros sistemai, o jos palyginimas gali padėti atkurti išsamesnį tyrinėjamo objekto vaizdą (p. 12).

Žinoma, šis požiūris nėra visiškai naujas. Kalbant apie liaudies medicinos tyrinėjimus, akivaizdu, jog etnologai ir tautosakininkai neretai naudojami ta pačia medžiaga. Kaip ryškiausių pavyzdžių būtų galima pateikti užkalbėjimus. Pastarieji yra apibūdinami ir kaip folkloro žanras, ir kaip liaudies magijos forma, besiremianti ypatinga žodžio ir veiksmo galia. Todėl užkalbėjimų fenomenas patenka tiek į folkloristikos, tiek į etnologijos tyrimų lauką. Pats autorius pažymi: „Kiekvienas paprotys turi savo gyvavimo metą [ir] tam

tikru laikotarpiu jis natūraliai ima nykti. Prasidėjus nykimo procesui, papročio paskirtis dažniausiai pamirštama. Todėl tiek neseniai dar buvusio gyvybingo, tiek jau pamiršto papročio aprašymo ir paaiškinimo reikėtų ieškoti folkloro tekstuose“ (p. 18). Taigi galima teigti, kad tautosakininkų publikacijos, susijusios su lietuvių liaudies medicinos tema, dažniausiai būna aktualios ir šią sritį tyrinėjantiems etnologams, ir atvirkščiai.

Aptariamoje monografijoje dar kartą parodomi etnologijos ir folkloristikos sąlyčio taškai. Darbo įvade Ramūnas Trimakas rašo, kad jo tyrimo pagrindą sudaro „semantinė lietuvių liaudies medicinos reiškinių (žmogaus gyvybės ir sveikatos samprata, ligų kilmės aiškinimo būdai, jų prevencija bei gydymas, gydančių / sveikatai kenkiančių asmenų įvaizdžiai) analizė, ir pabrėžia, kad siekia atskleisti „folkloro, etnografinės ir istorinės medžiagos tarpusavio sąsajas bei nusakyti jų pobūdį“ (p. 14). Nepaisant pastarojo tikslo, šioje recenzijoje visgi daugiausia bus nagrinėjami etnografiniai ir etnologiniai tyrimo aspektai ir bandoma paanalizuoti, kuo ši knyga gali praversti etnologams.

Pirmiausia reikėtų paminėti, kad Ramūnas Trimakas vienas iš pirmųjų savo disertacijoje, o vėliau ir monografijoje, Lietuvos skaitytojams pristatė teorinių ir metodologinių nuostatų įvairovę tyrinėjant etnomedicinos sritį. Savo knygoje jis supažindina Lietuvos mokslo bendruomenę su svarbiomis medicininės antropologijos rėmuose susiformavusiomis teorijomis bei koncepcijomis.

Ramūno Trimako darbe nemažai dėmesio skirta medicininės antropologijos

klasiko Arthuro Kleinmano idėjoms ir jo siūlomam etnomedicinos tyrinėjimo modeliui. Pavyzdžiui, darbo įvade autorius aptaria esminę Kleinmano teorijos „sveikatos apsaugos sistemos“ (angl. k. *health care system*) sąvoką.

Trumpai apibūdinus, šis terminas nusako specifinę kultūrinę struktūrą, formuojamą daugybės komponentų, pavyzdžiui, tokių kaip ligos suvokimas ir atsakas į ją, individualūs ligos išgyvenimai bei tam tikros socialinės institucijos (p. 12–13). Besiremdamas šia nuostata, Ramūnas Trimakas siekia nagrinėti liaudies mediciną kaip vientisą darinį, atspindintį konkrečios visuomenės sociokultūrinės normas, vertybes bei stereotipus. Autorius rašo: „Kiekvienoje kultūrinėje sistemoje liga ir reakcija į ją – vienokie ar kitokie veiksmai, siekiant išvengti ligos arba ją išgydyti, sergančiojo traktavimas ir nuostatos jo atžvilgiu, su sveikatos apsauga susiję bendruomeniniai institutai (žiniuonys, žolininkai, užkalbėtojai, raganiai, šamanai ir pan.) – reiškiasi bendroje kultūrinėje terpėje ir yra jos veikiami. Minėtų reiškinių visuma patenka į liaudies medicinos sritį“ (p. 13).

Kitos svarbios teorinės nuostatos yra aptariamose skyriuose „Ligų etiologija lietuvių saktmėse“. Siekdamas analizuoti ligų kilmės suvokimą tradicinės kaimo bendruomenės pasaulėžiūroje, autorius pirmiausia pristato įvairias mokslines sroves, nagrinėjančias ligos sampratą. Jis pažymi, kad šios problemos tyrimai yra dalijami į dvi pagrindines kryptis: biologinę ir sociokultūrinę. Pirmoji yra taikomojo pobūdžio, skirta ligų kilmei bei plitimo būdams nustatyti gamtamoksliniais metodais ir skirstoma į biomedicinos ir biologinės antropologijos pakraipas. Antrąją – sociokultūrinę srovę – taip pat sudaro dvi šakos: empiristinė ir neempirinė.

Empiristinė šaka atstovauja humanitarinių bei socialinių mokslų taikomajam

aspektui, tuo tarpu neempirinė tradicija daugiausiai yra grindžiama humanitarinių mokslų metodais. Šioje tradicijoje liga yra traktuojama ne vien kaip natūralios prigimties, bet ir kaip kultūros reiškinys. Sveikatos sutrikimas šiuo atveju nėra objektyvioji būtis, bet aiškinamasis modelis. Tai patvirtina etnologiniai ir antropologiniai tyrimai, atskleidžiantys, kaip kultūriniai ypatumai formuoja skirtingus ligos išgyvenimo bei su tuo susijusio elgesio modelius įvairiose bendruomenėse (Good Byron J. 1994. *Medicine, Rationality, and Experience: an Anthropological Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press).

Lietuvos mokslinėje literatūroje vis dar mažai yra nušviečiamos pasaulio etnologijos bei antropologijos moksluose suformuluotos teorijos ir koncepcijos, susijusios su liaudies medicinos tyrinėjimų sritimi. Reikia pasakyti, jog ši tema domina nemažai mūsų šalies etnologų bei folkloristų, bet, kaip rašo pats autorius, „Lietuvių liaudies medicinos studijose daugiausia apsiribojama medžiagos rinkimu ir reprezentacija, t. y. keliami daugiausia deskriptyviniai tikslai“ (p. 10).

Galima teigti, kad Ramūno Trimako monografija suteikia mūsų mokslinei apyvartai svarbios teorinės bei metodologinės medžiagos, kuri turėtų padėti formuoti sistemingą liaudies medicinos objekto tyrimų pagrindą. Tačiau, kalbant apie šį knygos privalumą, viena detalė visgi kelia tam tikrą nuostabą: nemažą dalį minėtos medžiagos autorius pateikia ne knygos tekste, bet išnašose. Tokia autoriaus pozicija lieka nesuprantama, nes daugelis šių pristatomų teorinių bei metodologinių įrankių pateikiami ne vien tik norint praplėsti skaitytojų akiratį, bet sudaro svarų darbo pamatą.

Kalbant apie teorinę tyrimo dalį, taip pat tiek tiek nuvilia ir autoriaus pasirinkta ligų kilmės bei gydymo būdų klasifikacija. Ramūnas Trimakas liaudies mediciną są-

lyginai skirsto į gydymą racionaliais bei maginiais būdais (p. 21), o ligas atitinkamai į racionalios bei maginės kilmės (p. 66–67.) Toks skirstymas atstovauja biomedicinos paradigmai, kuri pagrindine laiko šiuolaikinę vakarietiškojo modelio mediciną, o įvairias liaudies gydymo tradicijas bei praktikas traktuoja kaip neišsivysčiusią jos formą. Tuo tarpu pasaulio etnologijos ir antropologijos moksluose vyrauja nuostata, jog, oficialiosios medicinos požiūriu, racionalių bei maginių praktikų koegzistencija ir sudaro etnomedicinos specifiką, o toks tiriamojo objekto skaidymas šiuo atveju trukdo rekonstruoti vientisą vaizdą (Good 1994: 37–38).

Monografijoje mokslininkas pats pripažįsta, kad „kiekvienoje tradicinėje medicinoje organiškai dera racionalieji bei maginiai gydymo būdai“ (p. 22) arba „<...> ikimoderniose (ikiindustrinėse) bendruomenėse dažniausiai ligos aiškiai neskiriamos nuo kitokio pobūdžio nelaimių. Visi nepageidaujami įvykiai tiek aiškinant jų kilmę, tiek siekiant jų išvengti ar palengvinti padarinius, sujungiami į vieną šaltinį. Tokiose bendruomenėse ligos dažniausiai aiškinamos antgamtine kilme (todėl tradicinė medicina neretai vadinama magine)“ (p. 67).

Dėl panašių teiginių kyla tam tikra painiava. Skaitant monografijos įvadą susidaro įspūdis, kad mokslininkas ketina remtis sovietinėje literatūroje įsitvirtinusia klasifikacija ir vertina liaudies mediciną pagal nuostatą „racionalu–iracionalu“. Tačiau likusioje darbo dalyje šis skirstymas beveik neatsispindi. Pavyzdžiui, skyriuje „Ligų prevencijos ir gydymo būdai“ autorius aiškina, kad bet koks gydymas iš esmės turi savo simbolinę struktūrą. Tai reiškia, kad „tiek gydytojas, tiek pacientas pripažįsta gydytojo sugebėjimą nustatyti paciento santykį su jūdvių sociokultūrinės sistemos mitine struktūra, t. y. gydymo procesas sietinas su gydytojo ir paciento tikėjimu“ (p. 110). Tad galima suprasti, jog

autorius pripažįsta, kad bet koks maginis (iracionalus) gydymo būdas, gyvuojantis tam tikroje bendruomenėje, turi savo kultūrinę logiką, o veiksmingumo samprata šiuo atveju nėra tapati racionalumui. Taigi manytina, kad šiuo klausimu darbe trūksta aiškiai apibrėžtos ir vienareikšmiškos autoriaus pozicijos.

Toliau recenzijoje reikėtų aptarti dar vieną etnologams reikšmingą nagrinėjamo darbo aspektą. Kaip vieną iš tyrimo tikslų autorius nurodo „nagrinėti požiūrį į neįprastų galių ar priemonių turinčius žmones, kurie tradicinėje kaimo bendruomenėje laikyti galinčiais paveikti žmogaus sveikatą“ (p. 13). Šiuo atveju derėtų plačiau pakalbėti apie Ramūno Trimako pateiktą gydymu užsiimančių žmonių klasifikaciją.

Lietuvių liaudies medicinoje gydančiųjų asmenų kategorija pasižymi didele įvairove. Klasifikuoti šiuos asmenis yra ganėtinai sudėtinga, nes jų naudojami metodai bei jiems suteikiamos funkcijos neretai glaudžiai persipina. Žinoma, monografijos autorius pateikia sąlyginį skirstymą, tačiau atrodo, kad jo sukurtas modelis gali praversti ir toliau tyrinėjant šią sritį, taip pat praplečia tarpkultūrinių tyrimų galimybes.

Ramūnas Trimakas gydymu besiverčiančius asmenis skirsto į dvi stambias grupes. Pirmajai, gausiausiai grupei, jis priskiria žmones, kurie liaudies medicinos žinias naudojo kasdieniu lygmeniu. Kaip rašo tyrinėtojas, „tokių žmonių tradicinėje lietuvių kaimo bendruomenėje dar palyginti visai neseniai buvo beveik kiekvienoje šeimoje, o liaudies medicina masiškai praktikuota“ (p. 110). Antrąją grupę sudaro savotiški „profesionalai“, kurie yra skirstomi į smulkesnius pogrupius: tai žolininkai, užkalbėtojai bei raganos / burtininkai. Ši mokslininko teikiama struktūra sudaryta remiantis konkrečia etnografinė medžiaga ir gana tiksliai atspindi tyrinėjamąjį lai-

kotarpį. Todėl manytina, kad šis modelis tikrai turėtų praversti lietuvių liaudies medicinos tyrinėtojams.

Pabaigai – trumpai apie darbo priedą „Lietuvos kaimo vaistininkystės tradicijos XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pirmoje pusėje.“ Akivaizdu, jog jame pateikiama etnografinė medžiaga gali tapti puikiu šaltiniu kitiems tyrėjams. Ramūnas Trimakas pateikia gausius spausdintus bei archyvinis duomenis. Tačiau autorius

visiškai nepaaiškina, kokia yra šio priedo paskirtis. Turbūt daug racionaliau būtų buvę šią medžiagą panaudoti pačiame darbo tekste.

Nepaisant visų pastabų, Ramūno Trimako monografija pasižymi nauju analitiniu požiūriu, jungiančiu įvairius liaudies medicinos komponentus į bendrą visumą. Tai yra svarus lietuvių liaudies medicinos tyrinėjimų žingsnis, skatinantis naujai pažvelgti į nagrinėjamą objektą.

Veronika Gribauskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuviškojo identiteto trajektorijos. Vytis Čiubrinskas ir Jolanta Kuznecovienė (sud.). Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2008. 188 p.: iliustr.

Šis straipsnių rinkinys svariai prisideda prie studijų, nagrinėjančių socialinio identiteto (tapatybės) formavimą, raišką bei kaitą. Kad tokių studijų daugėja, nieko nuostabaus, nes klausimai, susiję su individo bei grupių savivoka ir identifikacija, šiandien yra itin svarbūs daugybei žmonių. Anot Leonido Donskio, „modernusis projektas mūsų neišlaisvino nuo tapatybių – priešingai, jos tampa netgi dar svarbesnės... nei anksčiau“ (p. 184). Ieškodami būdų prisitaikyti prie intensyvėjančios modernybės ir globalizacijos procesų (ar jiems atsispirti), individai ir socialinės grupės pasitelkia įvairius identitetus ir su jais susijusius simbolinius išteklius. Bendruomeninis tapatinimasis ir jo socialinė kultūrinė raiška daugeliui tampa svarbiais moralinės egzistencinės atramos taškais vis labiau fragmentuotame ir ontologiškai padrikame pasaulyje.

Knyga parengta tarpdisciplininio projekto, prieš kelerius metus tyrusio šiuo-

laikinio lietuviškojo identiteto įvairovę, pagrindu. Straipsnių autoriai, atstovaujantys sociologijai, socialinei antropologijai, politologijai bei kitoms visuomeninių mokslų sritims, siūlo skaitytojui naujausių identiteto teorijų kritinį aptarimą (V. Čiubrinskas, D. Daukšas, I. Šutinienė) bei Lietuvoje iki 2005 m. vykdytų tautiškumo tyrimų apžvalgą (M. Taljūnaitė). Leidinyje taip pat pristatomi minėto projekto metu atlikti kiekybiniai bei kokybiniai tyrimai, nagrinėjantys tokias temas kaip lietuviškumo ritualizavimas nacionalinėse šventėse, „savo / svetimo“ priešpriešos vaidmuo tautinėje savivokoje (J. Kuznecovienė), socialinės atminties, laiko ir erdvės, daugiakultūriškumo ir tautiškumo sąsajos (I. Šutinienė) bei repatrijavusios diasporos lietuviškumo ypatumai (V. Čiubrinskas). Baigiamajame poleminiame esė Leonidas Donskis rašo apie Lietuvos žydus (litvakus), ragindamas skaitytoją reflektiviau pamąstyti apie šios etninės grupės lietuviškumą ir pergaltoti tolerancijos bei tautos „svetimųjų“ sąvokas.

Rinkinyje pateikta turtinga empirinė medžiaga įtaigiai rodo, kad tautinis iden-